

Mia Heikkilä
docent i pedagogik

Förväntningar på flickor och pojkar – genusperspektiv på barns språkutveckling

Inledning

I en rätt så vanlig pekbok finns ett uppslag med en tecknad bild av en man på ena sidan och en bild på en kvinna på den andra sidan. De är klädda som lantbrukare med stövlar, snickarbyxor, och varsin hink. På den vänstra sidan av uppslaget finns ordet ”Bonde” skrivet med tydliga bokstäver och på den högra sidan finns orden ”Bondens fru”. Sådana här korta ord och benämningar får vi och barnen till oss i olika sammanhang och kanske uppmärksammas varken orden eller ordens möjliga tolkningsinramning i lässtunden. Bonden och bondens fru – vad är det med det? Ifall man lägger ett genusraster på ordens innebörd kan man få syn på något annat. Något som kan få läsaren och lyssnaren att höra och se att bonden är den som är central medan bondens fru är den som hör till bonden, att hennes identitet och person är kopplad till bonden. Vem är hon utan bonden?

Vi bär alla på förställningar och förväntningar som på olika sätt påverkar vad vi säger, tänker och hur vi handlar i möten med andra. När det gäller kön finns en mängd studier som visar att vi tenderar att göra skillnad utifrån föreställningar om genus, om hur pojkar och flickor (eller män och kvinnor) förväntas vara (Elwin-Novak & Thomson, 2003; Hellman, 2010). Liksom att vi

alltför ofta inte är särskilt medvetna om detta. Studierna är tillräckligt många för att det ska gå att säga att frågan inte är om vi gör skillnad, utan snarare hur vi gör det. Vi lär oss alltså olika saker genom livet och relaterar detta vidare till flickor och pojkar, genom beteenden och konkreta handlingar.

Vi kan sedan ställa oss frågan på vilket sätt detta ”olikagörande” får konsekvenser, t.ex. för alla barn att utvecklas så långt det är möjligt eller för alla föräldrar att utveckla ett föräldraskap – oavsett om barnet är en flicka eller pojke. I möten med barn och familjer, vare sig det är på biblioteket, på BVC, i förskolan eller i hemmet, kan det vara särskilt viktigt att vara medveten om de egna förväntningarna och hur dessa tar sig uttryck i samtal med (och om) barn och vuxna i deras närhet.

I den här texten kommer resonemang om språk, kön och genus lyftas fram. Både utifrån att forskning så tydligt visat att omedvetna föreställningar spelar större roll än vi kanske tror och att språkutveckling, och inte minst läsning, ofta diskuteras utifrån pojkarnas sämre resultat i skolan. Forskning om genus, barn och språk kan ge värdefull kunskap att ta med in i diskussioner om hur vi arbetar och hur vi bäst möter barn och familjer.

Språk, barn och genus – vad vet vi?

Barn som föds och växer upp i Sverige idag gör det i ett samhälle där språk, förmåga att läsa, tala, kommunicera och förstå har stor betydelse. Att då som barn på olika sätt få möjlighet att pröva, använda och lära sig språk(et) blir avgörande för både den egna personliga utvecklingen och för tillfredsställelse och hälsa i ett vidare perspektiv. Att få möjlighet till glädje, delaktighet och inflytande genom språket är viktigt för varje enskilt barn. Både i nuet och för framtida möjligheter till ett gott liv och aktivt deltagande i samhällslivet.

Språkutveckling sker på en rad olika sätt, och när det gäller de små barnen (0-3 år) kan man säga att barninkluderande samtal, det vill säga samtal där barn inkluderas som aktiva deltagare, är centralt, liksom berättande och bokläsning. I samtalen och kommunikationen med små barn kan också våra föreställningar om genus visa sig.

Forskning från framförallt förskolan har visat att flickor och pojkar generellt får både olika tillgång till, och olika slags, språkutvecklande samtal med de vuxna som finns i deras närhet. Pojkar riskerar t.ex. att helt och hållet bli utan sådana samtal eftersom de, i motsats till flickorna, ibland inte förväntas vara småpratande och sociala av sig.

Det som har visat sig är bland annat att förskoleh personal småpratar mer med flickor medan pojkar i högre utsträckning får fler direkta uppmaningar, i imperativform, Exempel på uppmaningar av det här slaget kan vara: ”ta på dig mössan”, ”gå försiktigt”, ”hoppa inte där” och så vidare. Det småprat som flickor kan få mer av är småpratandet i det som skulle kunna kallas för mellanrummen. Alltså i förflyttningar mellan aktiviteter eller händelser i vardagen. I dessa situationer möts pojkar oftare av tystnad, vilket också kan bidra till att pojkar längre fram i livet och skolan fostras till tystnad, snarare än till samtal. Denna kunskap kan vara värd att tänka kring när det gäller de minsta barnens språkutveckling, då denna just stimuleras genom den vardagliga ”mellanrumsliga” kommunikationen.

Att reflektera över vilken slags kommunikation, och hur mycket, flickor och pojkar inkluderas i är en viktig del för att medvetet kunna ge alla barn tillgång till språket, i så hög utsträckning som möjligt.

Förväntningar på barns beteenden, och bekräftelse av visst beteende

Forskning har, som nämnts, länge visat att det finns olika förväntningar på barns behov, intressen och beteenden, beroende på om barnen är flickor eller

pojkar. En flitigt delad film på YouTube är ett av många exempel på detta. I den aktuella filmen får samma barn vid olika tillfällen flick- och pojkkläder och en rad vuxna, både kvinnor och män ska gå in i ett rum där barnet befinner sig och interagera med barnet. På golvet bredvid barnet finns en mängd olika leksaker. Filmen visar hur tolkningen av kläderna (och huruvida barnet då betraktas som flicka eller pojke) styr den vuxnes sätt att interagera med barnet, t.ex. vilken leksak som väljs ut för att stötta interaktionen. Till det barn som har vad vi skulle kunna kalla pojkkodade kläder tar de vuxna hårda leksaker som bilar och bollar medan de, till det barn som vi kan kalla flickkodat klätt, tar mjuka leksaker och gärna dockor. När de vuxna sedan får information om vilket kön barnet haft och de kommer på sig själva med att ha gett ”fel” leksak till barnet (utifrån barnets biologiska kön) ger de en rad olika förklaringar till varför.

De vuxnas val av leksaker i filmen speglar de preferenser man sedan kan se hos äldre barn. Leksakerna, och de förväntningar de speglar, har en tendens att just förstärka skillnader. Forskaren Carina Fast skriver träffsäkert om leksaker; ”Mycket tyder på att flickornas leksaker bidrar till att de ska vara söta och vara omgivna av en mängd saker som framhåller dem som flickor. Det är en passiv roll. Många av pojkarnas leksaker kräver att de är aktiva” (Fast 2008).

Här finns självklart anledning att vara källkritisk, men det går ändå att resonera kring filmen som en symbol för liknande illustrationer av hur de förväntningar kring genus som vi bär på gång på gång visar hur vi har föreställningar om genus som ett raster i mötet med det enskilda barnet. Vad filmen visar, på ett nästan övertydligt sätt, är att genus är något av det allra första som vi tar i beaktning och tolkar hos en person vi möter. Och med det följer en rad olika förväntningar och förhoppningar om den personen, vare sig det är ett litet barn eller en annan vuxen. Hur kan vi få syn på motsvarande ”genusgörande” när det gäller samtal, berättande och läsning? Här finns det ingen självklar metod att ta till, utan på samma sätt som de gör i filmen kan man tänka sig att ha nytta av att observera, både sig själv och sina kollegor. Inte för att leta fel utan utifrån en gemensam önskan om att just få syn på hur förgivettaganden tar sig uttryck i handling.

Beroende på hur mycket man själv har reflekterat kring föreställningar om genus kan dessa förväntningar och förhoppningar vara olika fasta eller flexibla, men oaktat finns de där. Den reflek-

tionsnivå vi befinner oss på ger oss redskap att vara antingen öppna eller stängda kring att genus präglar oss på olika sätt. Det är dock viktigt att acceptera att det gör det, men inte på samma sätt för oss alla. En låg reflektionsnivå riskerar att ge oss fasta ramar för hur flickor och pojkar ska vara, medan en högre reflektionsnivå ofta ger oss större flexibilitet kring vad en riktig pojke eller en riktig flicka "är" eller förväntas vara. Och därmed mer utrymme för individen, det enskilda barnet.

Och här någonstans, i tankar om utrymme och flexibilitet, kan medvetenhet kring genus kopplas till det vi vet är väsentligt för små barns språk-, läs- och kommunikationsutveckling. Kunskap om vad som är väsentligt för barns utveckling av den egna självbilden handlar både om det språkliga bemötandet, om att lyssna och ta del av det som barnet kommunicerar, och om omgivningens bemötande och förhållningssätt (Bruce, Ivarsson, Svensson & Sventelius, 2016).

När det gäller hur flickor och pojkar bemöts och behandlas i förskolemiljö har flera studier visat hur flickor och pojkar behandlas olika av vuxna (Hellman, 2013; Rantala, 2016). Detta sker bland annat i form av vilka slags utrymme de får/tillåts få, vilka slags tillsägelser de får ta emot, vilka förväntningar som finns på deras intressen och nyfikenhet. Det visar sig också i upprätthållandet av könsuppdelad lek, det vill säga att flickor leker med flickor, och pojkar leker med pojkar. I det utvecklas också sådant som vi uppfattar som "flicklekar" och "pojklekar", och som kan förleda oss att tro att alla flickor och alla pojkar är likadana utifrån kön. Det är inte i linje med den kunskap som finns idag om könsskillnader, där det vi med säkerhet kan konstatera är att reproduktionsförmågan kommer att skilja sig åt och det mesta vi tror är könsskillnader är sannolikt genuskillnader. Alltså sådant som barnen fått lära sig (av oss vuxna) tillhör betenden och intressen för flickor respektive pojkar. Det betyder inte att alla är lika, utan att skillnaderna mellan individerna är så stor att dessa inte kan inte grupperas ihop utifrån kön.

Förväntningar på föräldrarna spelar också roll. Det som inte uppmärksammats så mycket gällande förväntningar på barn och genus är hur olika förväntningar också på föräldrarna kan spela roll. I ett samhälle som vårt, när den heterosexuella familjen är norm (även benämnt "heteronorm"), finns ofta olika förväntningar på vad mammor och pappor ska göra. Liksom vilken av föräldrarna som förväntas bära upp vilka delar av föräldraskapet. Här finns kanske risk för att man förväntar sig att

mammor ger mer omvårdnad och social stimulans. Dessa gamla idéer om föräldraskap som innebär att kvinnor skulle vara mer lämpade att ge omvårdnad riskerar att omedvetet spela oss spratt i vardagen. Kvinnor ses fortfarande i en del sammanhang som de som tar hand om sociala relationer och därmed tränar barnen i sociala relationer. I detta finns språket som en del. Och då behöver vi tala om vilken roll pappor får som samtalspartners, och på vilket sätt vi bidra till att inkludera eller exkludera pappor som föräldrar.

Dessa normer kan självfallet också föräldrar riskera att internalisera, och i det finns också att föräldrar riskerar att bära på uppfattningar om att flickor och pojkar skulle behöva olika slags språksstimulans. Det kan i praktiken innebära att om man oreflekterat tänker sig att mammor och pappor bär på olika slags samtalsansvar för barn, kan en förälder då också riskera att tänka att pojkar inte har samma behov av samtal som flickor. Det är självfallet så, att både flickor och pojkar behöver och vill samtala, och att det kan vara nödvändigt att reflektera kring idéer om språkanvändning. Det här kan också länkas till de dilemman som aktualiseras i medierna om pojkars sviktande bokläsning – kan det vara för att man omedvetet trott att pojkar inte behöver eller vill samtala och använda och utveckla sitt språk?

Kunskap behövs, riktad också till föräldrar, som kan bidra till en reflektion kring hur genus fortfarande spelar roll i våra liv (trots att vi, på många områden, bor i ett av världens mest jämställda länder). Den kunskap som finns om att flickor och pojkar intellektuellt och känslomässigt bär på samma resurser och kan stimuleras att utnyttja och använda dessa i lika stor utsträckning behöver befästas. Att inte få och ha den kunskapen riskerar att "genusifiera" flickor och pojkar på ett sätt som kan begränsa deras möjligheter att pröva, utvecklas och lära. Här kan föräldrar, liksom vuxna som möter barn i arbetet, gestalta och förmedla värderingar kring att flickor och pojkar kan och vill lika mycket i livet, men att individer kan och vill olika saker.

Arbeta med dessa frågor

Erfarenheter visar att det behövs systematik för att få med ett genusperspektiv i det vardagliga arbetet och i reflektionen av detta. Ett möjligt sätt för att få till systematiken är att dela upp arbetet i fem steg.

Inledningsvis, i steg ett, behöver man fundera vilka dilemman som kan vara aktuella för den verksamhet man finns i, och sedan kartlägga dessa. Med kartlägga menas att man beskriver, undersö-

ker och/eller illustrerar dilemman. Därefter, i steg två, behöver dessa beskrivningar analyseras för att man ska veta hur dessa dilemman ska förstås, och därmed åtgärdas bäst. I det tredje steget ingår att formulera åtgärder, insatser eller processer som kan vara ett sätt att åtgärda de dilemman man sett och analyserat. Efter att man formulerat en riktning genom mål är det ett konkret arbete, steg fyra, som behövs – nya beteenden, nya förhållningssätt, nya mönster. Slutligen, som ett femte steg, är det värdefullt att gå igenom hela processen och studera om det blev som man tänkt och planerat, vad som blev annorlunda och varför det. Syftet med det är att det ger en grund för fortsatt utveckling.

Även om stegen ser ut som om de sker linjärt och just stegvis, kan det i ett verkligt arbete ske på ett mer komplext sätt. Utveckling av verksamheter sker i mänskliga samtal och möten och hur dessa formas och hur de ger kraft och lust går inte alltid att styra. Samtal ger nya insikter och uppmärksamar oss på brister, vilket också kanske i dessa steg innebär att man exempelvis behöver gå tillbaka till steg två för att förtydliga något, för att sen kunna gå tillbaka till steg fyra. Idén med stegen är att ge en slags innehållslig struktur kring vilka delar som behövs i utvecklingsarbete för att få hållbarhet.

Avslutning

Språkanvändning är en central del av att bli ett socialt barn och i det vara barn. Till det hör att vi idag fortfarande behöver ta till oss, och omfatta, att flickor och pojkar behöver få vara barn på olika sätt, inklusive hur språkanvändning och språkutveckling stimuleras. Det innebär också att vi behöver uppmärksamma att flickor och pojkar riskerar att bemötas språkligt på olika sätt, enbart utifrån kön.

I den här texten har jag försökt lyfta fram olika aspekter av hur genus spelar roll i barns liv och att det spelar roll på olika sätt. Vi kan vilja att barnens kön och genus inte ska ha betydelse, men forskning visar att det fortfarande gör det. Det gör det inte på samma sätt för alla flickor och pojkar, och här spelar graden av kunskap och reflektion in hos de vuxna barnen har i sin närhet. Föräldrarna räknas ofta som de mest centrala personerna i barns liv och föräldrar har en viktig roll. Men hur noga föräldrar än väljer t.ex. färger på kläder eller olika slags leksaker till sina barn, så är vi alla del i ett gemensamt "genusgörande" som i sin tur är en del av samhället och den värld vi lever i tillsammans. Visuella bilder i det offentliga rummet kan spela stor roll, eftersom små barn i vagn ser starka, färggran-

na affischer som på olika sätt visar upp världen. En värld som ter sig olika för flickor, kvinnor, pojkar och män.

Till det hör hur vuxna genom språk och kropp förstärker och förminskar olika delar av de sammanhang barnen finns i, och där finns så gott som alltid genus som en del. Vi tillskriver fortfarande genus en stor vikt i det allmänna, och därmed i barnens liv lika mycket som i våra egna. Vi kan inte fränsäga oss genus som en viktig social kategori i våra samhällen, men vi kan uppmärksamma hur det görs och i det tillskriva den mindre betydelse för att få mindre begränsande liv. Det skulle kunna leda till att det aktiva genusgörandet hos barnen själva görs senare och senare i barnens liv, alltså när barnen blir äldre. Det skulle då kunna innebära att barn lär sig att inte tillskriva genus så stor betydelse, utan att barn kunde få vara just de individer de är. Det kan göras ifall barnets aktiva sociala sammanhang är väl medveten om att ge alla flickor och alla pojkar så lika förutsättningar till att pröva, utvecklas och lära som möjligt. Det görs genom att inkludera alla barn i språkliggörandet av sig själva och sin omgivning genom att bereda plats åt barn att aktivt delta.

Frågor att diskutera

1. Vilka föreställningar om genus har vi sett komma till uttryck i den verksamhet där vi arbetar?
2. Hur skulle vi kunna gå till väga för att öka medvetenheten i våra verksamheter?
3. Hur kan vi bemöta föräldrar och barn ännu mer genusmedvetet?

Referenser och förslag på vidare läsning

- Andersson Tengnér, Lisa & Heikkilä, Mia (2017). *Arbeta med jämställdhet i förskolan: med normmedveten pedagogik*. Stockholm: Gothia Fortbildning AB
- Bruce, B., Ivarsson, U., Svensson, A-K., Sventelius, Eva. (2016). Lund: Studentlitteratur.
- Dolk, Klara (2013). *Bångstyriga barn: makt, normer och delaktighet i förskolan*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Eidevald, Christian. (2009). *Det finns inga tjejestämmare: att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. Diss. Jönköping.
- Elvin-Nowak, Ylva (2001). *I sällskap med skulden: om den moderna mammans vardag*. Stockholm: Bonnier.
- Elvin-Nowak, Ylva & Thomsson, Heléne (2003). *Att göra kön: om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Stockholm: Bonnier.
- Fast, Carina (2008). *Literacy: i familj, förskola och skola*. 1. uppl Lund: Studentlitteratur.
- Heikkilä, Mia (2015). *Lärande och jämställdhet i förskola och skola*. 1. uppl. Stockholm: Liber.
- Hellman, Anette (2010). *Kan Batman vara rosa?: förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010.
- Hellman, Anette (2013). *Vardagsliv på förskolan ur ett normkritiskt perspektiv*. 1. uppl. Stockholm: Liber.
- Henkel, Kristina & Tomičić, Marie (2009). *Ge ditt barn 100 möjligheter istället för 2: om genusfällor och genuskrux i vardagen*. Skärholmen: Jämställt.se/Olika Förlag AB Håkansson, Jan & Sundberg, Daniel (2012). *Utmärkt undervisning: framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning*. 1. utg. Stockholm: Natur & Kultur.
- Paechter, Carrie (2007). *Being boys, being girls: learning masculinities and feminities*. Maidenhead: Open University Press.

Bokstart

Kulturrådet har regeringens uppdrag att främja läsning och stimulera små barns språkutveckling. Bokstart är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i barns närhet. www.bokstart.se

KULTURRÅDET

Statens kulturråd, Box 27215, 102 53 Stockholm
Telefon: 08 519 264 00, www.kulturradet.se